

A Great Divide?

Metahistorische reflectie in België tegen de achtergrond van het Nederlandse succesverhaal, 1900-heden

Berber Bevernage

TVGESCH 129 (1): 123–143

DOI: 10.5117/TVGESCH2016.1.BEVE

Abstract

A Great Divide? Meta-historical reflection in Belgium against the background of the Dutch success story (1900-present)

This article focuses on the history of meta-historical reflection in Belgium and makes a comparison with the Netherlands. Meta-historical reflection is defined broadly as including the traditions of so-called substantive philosophy of history and critical philosophy of history as well as more general reflections on the social relevance of history. The article starts with a bibliometric analysis which is used as a first indicator for the changing success of meta-historical reflection in the Low Countries. A more qualitatively-oriented analysis of the theme follows. It is stressed that a relatively large interest in meta-history existed in Belgium starting from the early 1960s until the second half of the 1970s. This interest was shared by historians as well as philosophers (of science). The third part of the article raises and (partly) answers the question of why this interest in meta-historical reflection declined again during the 1980s. It also asks why meta-historical reflection, in contrast to the situation in the Netherlands, has until today hardly been professionalized and institutionalized in Belgium.

Keywords: metahistory, theory of history, philosophy of history, bibliometric analysis, Belgium

België staat niet meteen bekend voor haar lange traditie van metahistorische reflectie.¹ In elk geval heeft niemand, naar ik weet, ooit een poging gewaagd om iets te schrijven als een historisch overzicht van

metageschiedenis in België. Er bestaat zelfs geen bibliografisch overzicht. Dit staat in schril contrast met de bijzonder rijke Nederlandse traditie waarover al redelijk wat is geschreven en die, terecht, ook de centrale focus is van dit nummer. Waarom heeft metageschiedenis in België, in contrast met Nederland, schijnbaar

¹ Ik wil dit artikel graag opdragen aan Chris Lorenz en Jan Art, twee denkers die bij mij de metahistorische interesse hebben aangewakkerd.

nooit vaste voet aan de grond gekregen? En klopt die indruk eigenlijk?

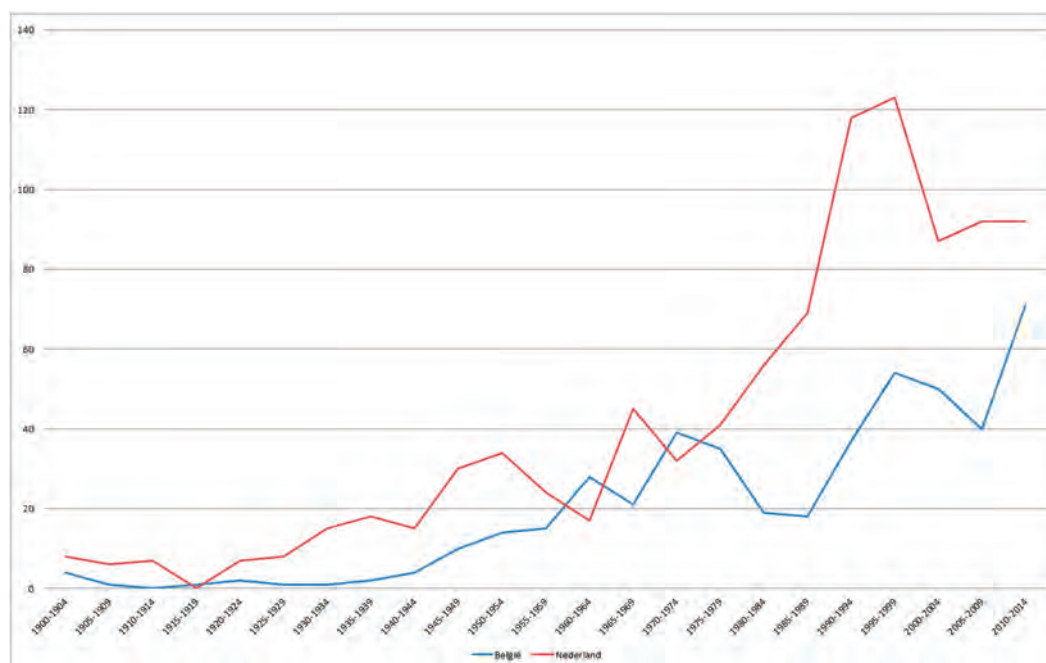
In dit artikel wil ik een aanzet geven tot een historische analyse van metageschiedenis in België. Ik interpreteer metageschiedenis daarbij in de breedste zin van het woord als de verzameling van de verschillende genres die op een metaniveau over geschiedschrijving en historische processen reflecteren. Mijn analyse zal bijvoorbeeld ingaan op de zogenaamde kritische of analytische geschiedtheorie die zich bezighoudt met de analyse van historisch onderzoek en geschiedschrijving. Deze onderzoekstraditie focust onder andere op kennis theoretische vraagstukken, zoals die naar de aard van de historische verklaring, de rol van causaliteit in geschiedschrijving en de notie van historische objectiviteit. Ook richt de kritische geschiedtheorie zich op de problematiek van de historische representatie: neem bijvoorbeeld het specifieke taalgebruik van de historicus en de rol van verhalen of narratieven in de geschiedschrijving. Enkele van de grootste internationale namen uit deze traditie zijn Wilhelm Dilthey, Carl Hempel, R.G. Collingwood, William Dray, Hayden White and Frank Ankersmit. Voorts omvat mijn definitie van metageschiedenis ook de oudere traditie van de substantieve of speculatieve geschiedfilosofie die het historische proces zelf (de zogenaamde *res gestae*) bestudeert en er patronen, wetten of betekenissen in probeert te herkennen. Bekende figuren uit dit veld zijn Giambattista Vico, Johann Gottfried Herder, G.W.F. Hegel, Karl Marx, Oswald Spengler, Arnold Toynbee, en recenter Francis Fukuyama, Marcel Gauchet en Peter Sloterdijk. Ten slotte omvat mijn definitie van metahistorische genres ook bredere reflecties over histori-

sche cultuur of historisch bewustzijn en de rol van geschiedenis in de samenleving. Het genre van de geschiedenis van de geschiedschrijving (historiografie) en strikt methodologische bijdrages blijven buiten beschouwing, behalve wanneer deze een duidelijk reflectief aspect bevatten.

Omdat er voor de Belgische casus niet teruggevallen kan worden op bestaande overzichten begin ik bij het absolute begin: het inventariseren van wat er is gepubliceerd. Het artikel opent met een bibliometrische analyse als eerste indicator voor het wisselende succes van de metahistorische reflectie in België. Ook de Nederlandse casus wordt in deze analyse betrokken.

Aantallen publicaties zeggen natuurlijk weinig over kwaliteit en vormen slechts een vage indicator voor intellectuele 'gezondheid'. Daarom analyseer ik de Belgische situatie vervolgens op een meer kwalitatieve manier. Omdat dit artikel in de eerste plaats een aanzet tracht te bieden tot een overzicht, kies ik voor een klassieke chronologische invalshoek. De focus ligt op de tweede helft van de twintigste eeuw. In deze periode bestond in België steeds redelijk wat metahistorische interesse en deze interesse was tussen de vroege jaren zestig en de tweede helft van de jaren zeventig zelfs relatief groot, zowel bij praktiserende historici als bij (wetenschaps)filosofen. Een opvallend verschil met Nederland is dat deze belangstelling in België steeds fragmentarisch bleef en nooit aanleiding gaf tot meer duurzame debatten of de creatie van intellectuele fora zoals eigen tijdschriften. Ze kreeg tot voor kort ook nooit een meer institutionele verankering in het universitaire landschap.

Het laatste deel van het artikel zoekt

Metahistorische publicaties voor België en Nederland in absolute cijfers

verklaringen voor de verschillen tussen Nederland en België. Ik formuleer enkele hypothesen die kunnen bijdragen tot een (gedeeltelijk) antwoord op de vraag waarom een echte doorbraak van de metageschiedenis in België uitblijft.

Metageschiedenis in België en Nederland: Een bibliometrisch overzicht

De ontwikkeling van de metahistorische reflectie in België en Nederland kan in louter kwantitatieve termen in de volgende grafiek worden gevisualiseerd:

Deze grafiek visualiseert een databestand van alle Belgische en Nederlandse publicaties op het gebied van metageschiedenis die ik heb kunnen opsporen voor de periode tussen 1900 en 2014. Om duidelijke trends te kunnen vaststellen is de dataset opgedeeld in periodes van vijf

jaar. Bij het onderscheiden van Nederlandse en Belgische publicaties ben ik uitgegaan van de institutionele verankering (of, bij gebrek daaraan, woonplaats) van de auteurs ten tijde van de betreffende publicatie, en dus niet van de nationaliteit van de auteur of de officiële plaats van publicatie van een specifiek boek of tijdschrift.² De publicaties in mijn databestand werden op een relatief eclectische manier verzameld. De bibliografie van het International Network for Theory of History (INTH) bood een goed startpunt, maar die is niet op nationale basis samen-

2 Dit betekent bijvoorbeeld dat publicaties door auteurs zoals Karel Bellon, Jo Tollebeek of Antoon Van Den Braembussche als Nederlands of Belgisch beschouwd worden afhankelijk van de universiteit waar deze auteurs op het moment van de publicatie aanwezig waren. Volgens dezelfde logica beschouw ik ook specifieke publicaties van buitenlandse academici die resulteerden uit studieverblijven aan Belgische of Nederlandse universiteiten als Belgisch of Nederlands.

gesteld en was ook nog niet omvattend genoeg voor de specifieke focus van dit artikel.³ Voor een meer omvattende inventarisatie heb ik vervolgens gebruikgemaakt van de Bibliografie van de Geschiedenis van België,⁴ de Digitale Bibliografie Nederlandse Geschiedenis (DBNG)⁵ en de databanken Delpher⁶ en Persée⁷. Voorts heb ik een aantal van de voornaamste Belgische en Nederlandse historische en filosofische tijdschriften doorgenomen. Tenslotte heb ik gezocht via universiteitscatalogi en ben ik voor een groot aantal van de auteurs die iets metahistorisch op papier zetten nagegaan of het om een eenmalige jeugdzonde of een stoutmoedige reflexieve laatste adem ging (wat vaak het geval was) dan wel of er meer voorhanden was. Mijn zoekmethode stelde me in staat om 944 Nederlandse en 467 Belgische publicaties te identificeren.

Als we louter focussen op absolute aantallen publicaties blijken er enerzijds duidelijke verschillen te bestaan tussen België en Nederland, maar blijkt het anderzijds toch misleidend om te stellen dat er in België nauwelijks metageschiedenis werd gepubliceerd. Het verschil met Nederland is in kwantitatieve termen tijdens bepaalde periodes zelfs relatief klein. De Belgische casus lijkt in kwantitatieve termen tot optimisme te stemmen door de duidelijke groeitrend naar het heden toe. Minder opvallend maar toch significant is de publicatiepiek die in België plaatsvond tussen de vroege jaren zestig en de late jaren zeventig maar die door een publica-

tiedal lijkt te worden gevolgd rond het midden van de jaren tachtig. Niet onverwacht, maar niettemin indrukwekkend is de grote publicatiepiek in Nederland tussen de vroege jaren tachtig en de late jaren negentig.

In de bovenstaande grafiek wordt geen onderscheid gemaakt tussen verschillende types publicaties (boeken, proefschriften, hoofdstukken in boeken, artikelen in academische tijdschriften, etc.). Om dit iets te corrigeren plaats ik hieronder een grafiek met een gewogen analyse. Daarin tellen artikelen en hoofdstukken in boeken als één eenheid terwijl monografieën en proefschriften als vijf eenheden worden gerekend.⁸ Dit resulteert in de volgende grafiek waarvan de verticale as geen absolute aantallen, maar gewogen eenheden voorstelt.

Deze gewogen grafiek geeft geen fundamenteel ander beeld van de evolutie van de metahistorische reflectie in België en Nederland, maar accentueert een aantal specifieke trends. In deze weergave is het contrast tussen België en Nederland een stuk groter, hoewel het verschil naar het heden toe kleiner wordt. Voor België is opnieuw de relatief grote interesse in metageschiedenis tussen 1960 en de tweede helft van de jaren zeventig opvallend. In deze tweede gewogen grafiek lijkt deze interesse zelfs vroeger en sterker te pieken maar ook de daaropvolgende afname blijft opvallend. Voor Nederland valt opnieuw de publicatiepiek tussen 1980 en 2000 op. Opmerkelijk is ook de publicatiepiek in Nederland tussen grofweg 1940 en 1960,

3 Zie: <http://www.inth.ugent.be/>.

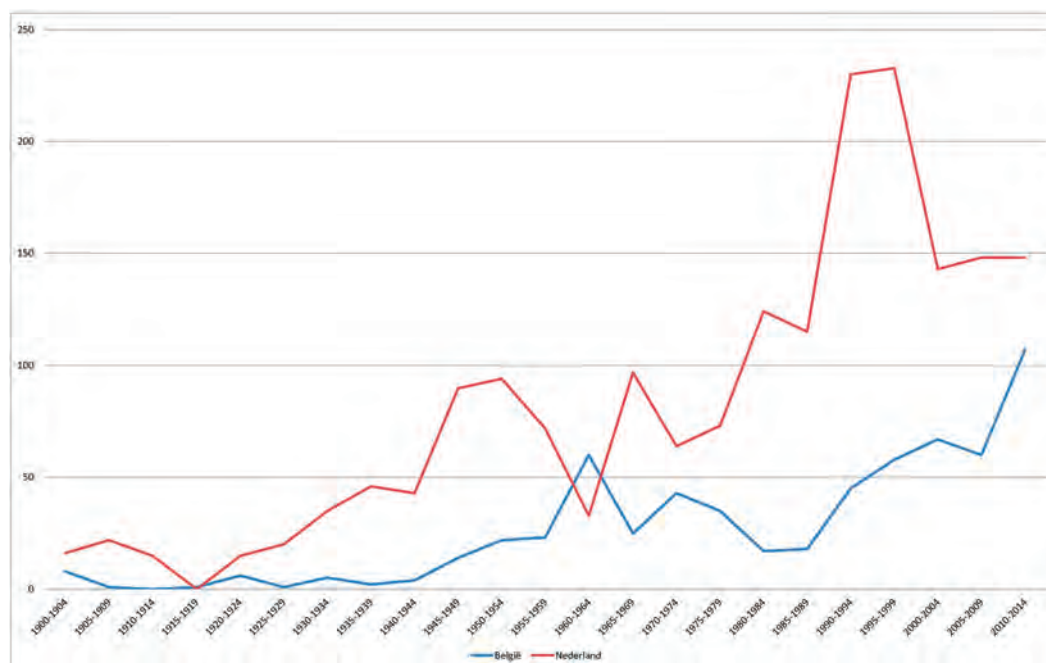
4 Deze bibliografie kan online geraadpleegd worden op: http://www.rbph-btfg.be/nl_biblio.html. DBNG kan geraadpleegd worden op <http://www.dbng.nl/>.

5 Zie: <http://www.dbng.nl/>.

6 Zie: <http://www.delpher.nl/>.

7 Zie: <http://www.persee.fr/>.

8 Losse publicaties van minder dan 50 pagina's worden in dit systeem als artikelen beschouwd en bundels worden in de mate van het mogelijke opgesplitst in aparte hoofdstukken. Als een monografie slechts deels metahistorisch is, dan worden enkel de relevante hoofdstukken in rekening gebracht.

Metahistorische publicaties voor België en Nederland in relatieve of 'gewogen' eenheden

en meer in het algemeen de rijke metahistorische traditie die dit land in contrast tot België ook al kende tijdens het grootste gedeelte van de eerste helft van de twintigste eeuw.

Beide grafieken geven aan dat de meta-geschiedenis in België in vergelijking met Nederland inderdaad een opvallend andere en latere evolutie kent, hoewel het er in kwantitatieve termen momenteel niet slecht mee gaat. Deze grafieken kunnen door hun louter kwantitatieve karakter hooguit gezien worden als een eerste indicatie van de successen en crisissen van de metahistorische reflectie in de Lage Landen. Hieronder wil ik daarom op een meer kwalitatief beschrijvende manier op de Belgische situatie ingaan.

1900-1945: Van dorre vlakte naar vals plat

Wie enige zin voor dramatiek heeft kan de eerste helft van de twintigste eeuw in België wat betreft metahistorische reflectie omschrijven als een grote dorre vlakte. Het landschap is niet volledig leeg. In de jaren net voor en na de eeuwwisseling werden bijvoorbeeld een aantal bijdragen gepubliceerd die aandacht besteedden aan de Duitse *Methodenstreit* en de figuur van Karl Lamprecht. Zo mengden onder anderen Henri Pirenne en zijn Gentse collega Hubert van Houtte zich in het debat.⁹ Voorts zijn er enkele noemenswaardige publicaties in de traditie van de substantieve geschiedfilosofie. Een opmerkelijk

⁹ Henri Pirenne, *Une polémique historique en Allemagne* (Nogent-le-Rotrou 1897); L. Leclère, *La théorie historique de M. Lamprecht* (Bruxelles 1899); Hubert Van Houtte, 'Les résultats des récentes controverses sur la conception scientifique de l'histoire', *Annales de sociologie* 1 (1900-1901), 192-206.

stuk in deze context komt van dezelfde Van Houtte. Van Houtte argumenteerde in 1907 dat economische, morele en intellectuele ontwikkelingen in Europa volgens een historische wetmatigheid verlopen die hij omschrijft als een '*loi d'ampliation*'. Deze historische wet – die vrij vertaald kan worden als een wet van schaalvergroting – vormt in Van Houttes werk de basis van een soort globaliserings-these *avant la lettre* en zorgt volgens hem voor een groeiende mondiale interdependentie en zo ook voor meer politieke stabiliteit en vrede.¹⁰

Ondanks de genoemde uitzonderingen was er in de eerste helft van de twintigste eeuw vergeleken met de Nederlandse casus, zeer weinig metageschiedenis in België. De Gentse historicus François-Louis Ganshof lijkt een punt te hebben, toen hij in 1946 aan zijn Nederlandse collega Pieter Geyl schreef dat de meeste van zijn Belgische collega's 'nogal positief aangelegd [zijn] en zij weinig [voelen] voor de philosophie der geschiedenis'.¹¹ De situatie zal na 1945 echter veranderen.

1945-1960: een genre van recensies en intellectuele import

De eerste noemenswaardige metahistorische interesse ontstond in België na de Tweede Wereldoorlog en vooral vanaf de jaren vijftig, toen een toenemend aantal recensies over buitenlandse publicaties

en congressen verscheen in Belgische tijdschriften. Verscheidene Belgische academici waren goed op de hoogte van intellectuele ontwikkelingen in het buitenland. Vooral het werk van Franse denkers zoals Raymond Aron, Henri-Irénée Marrou en Marc Bloch genoot groot aanzien en ook het werk van Nederlanders zoals Johan Huizinga, Robert Fruin en Jan Romein kreeg redelijk wat aandacht. Daarnaast besprak men ook publicaties uit Duitsland, Italië en de Verenigde Staten. De groeiende belangstelling blijkt tijdens deze periode ook uit de manier waarop metahistorische expertise actief uit het buitenland werd 'geïmporteerd'. De filosofen van het *Institut supérieur de philosophie* aan de Université Catholique de Louvain (UCL) speelden hierin een centrale rol. Zij trokken via de prestigieuze Cardinal Mercier-leerstoel enkele grote Franse en Duitse academici aan die een nieuwe kritische geschiedfilosofie ('*philosophie critique de l'histoire*') ontwikkelden. Tijdens het eerste semester van 1953 werd de Mercier-leerstoel bijvoorbeeld bekleed door de vooraanstaande Franse historicus Henri-Irénée Marrou. Deze gaf een tiental colleges die iets later door de Leuvense universitaire pers uitgegeven werden onder de titel *De la connaissance historique*.¹² In 1957-1958 waren Max Müller en Hans-Georg Gadamer via dezelfde leerstoel aan de UCL verbonden en dat leverde onder andere Gadamer's belangrijke werk *Le problème de la conscience historique* op.¹³

Het thema *philosophie d'histoire* vormde in 1957 eveneens de centrale focus

¹⁰ Hubert Van Houtte, 'Une loi d'ampliation. Essay sur l'évolution politique, économique, morale et intellectuelle de l'Europe moderne', *Le Mouvement sociologique international* 8 (1907), 85-120.

¹¹ Geciteerd in: Marnix Beyen, 'Instellingen van vlees en bloed. Jean Stengers als historicus van de Belgische binnenlandse politiek', *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis* 86.2 (2008), 411-420.

¹² Henri-Irénée Marrou, *De la connaissance historique* (Leuven 1954).

¹³ Hans-Georg Gadamer, *Le problème de la conscience historique* (Leuven 1963). En: Max Müller, *Expérience et histoire* (Leuven 1959).

van een speciaal nummer van het vanuit Brussel geleide *Revue Internationale de Philosophie*. In dit nummer verschenen onder andere bijdragen van de vooraanstaande Angelsaksische geschiedfilosofen William Dray en Nathan Rotenstreich.¹⁴ Er zitten echter geen Belgische bijdragen bij. In België waagde tijdens deze periode zelden een 'autochtoon' filosoof of historicus zich aan een metahistorisch essay, en monografieën zijn nog veel zeldzamer.

De jaren zestig: de kaarten liggen goed

In de vroege jaren zestig veranderde de situatie opnieuw. Om te spreken over het aanbreken van een gouden tijd zou van te veel gevoel voor drama getuigen, maar er is duidelijk beweging. Als er in België ooit een relatief groot enthousiasme voor metageschiedenis heeft bestaan en als ooit enige kans bestond dat deze zou doorbreken, dan was het in dit decennium en het volgende.

De metahistorische kaarten lagen goed. Het bijzondere in deze periode is dat de belangstelling voor metageschiedenis interdisciplinair lijkt te zijn en dat Belgische academici voor het eerst in grotere getale zelf over het onderwerp publiceerden. Het initiatief lijkt gelijktijdig uit te gaan van filosofen en historici. Een eerste belangrijke spilfiguur is de genaturaliseerde Belgische rechtsfilosoof met Pools-joodse achtergrond Chaim Perelman (1922-1984). Perelman bracht nagenoeg zijn volledige carrière door aan de *Université libre de Bruxelles* (ULB). Hij verwierf internationale faam met zijn argumentatietheorie die hij 'nieuwe retoriek'

noemde en voornamelijk toespitste op de rechtspraak.¹⁵ Maar naast zijn interesse in de juridische logica en retorica ontwikkelde Perelman ook belangstelling voor de logica van de historische kennis en de argumentatieve structuur van de geschiedschrijving.

Perelman organiseerde tussen 1960 en 1963 aan het *Centre national de recherches de logique* een reeks van negen lezingen waarbij hij een aantal Belgische filosofen en vooral historici uitnodigde om te reflecteren op selectiecriteria in het historisch onderzoek en op de notie van 'belang' of 'relevantie' in de historische 'synthese'. De lezingen worden in 1963 gepubliceerd onder de titel *Raisonnement et démarches de l'historien*.¹⁶ Na deze eerste reeks volgden tussen 1964 en 1968 en tussen 1970 en 1973 nog twee lezingencycli over het gebruik van generaliserende denkcategorieën en over kwantitatieve methodes in de geschiedschrijving. Ook deze bijdragen worden gebundeld en gepubliceerd.¹⁷

De filosofisch meest gesofisticeerde stukken in deze bundels komen van Chaim Perelmans eigen hand. Hij verwierf er klaarblijkelijk ook een zekere reputatie als geschiedfilosoof mee, want in 1965 verzorgde hij op een groot internationaal filosofisch congres in Jeruzalem over 'The

15 Hans-Georg Gadamer bijvoorbeeld citeert uit Chaim Perelmans werk over retoriek als een inspiratiebron voor zijn hermeneutische filosofie.

16 Chaim Perelman ed., *Raisonnement et démarches de l'historien* (Brussel 1963).

17 Chaim Perelman ed., *Les catégories en histoire* (Brussel 1969); G. Kurgan-van Hentenryk en Philippe Moureaux ed., *La quantification en histoire* (Brussel 1973).

14 Zie: *Revue Internationale de Philosophie* 11.4 (1957).

understanding of history' een keynote-lezing naast onder anderen Karl Löwith.¹⁸ Ook bij praktiserende historici viel Perelmans initiatief in vruchtbare aarde. Een aantal van de (toenmalige en toekomstige) vooraanstaande Belgische historici traden op in zijn lezingencycli.

Eén van die historici is de marxistisch geïnspireerde contemporanist Jan Dhondt (1915-1972) – oprichter van het Interuniversitair Centrum voor Hedendaagse Geschiedenis (in 1955), van de vakgroep Nieuwste geschiedenis te Gent en van het *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* (BTNG, vanaf 1969). Dhondt was 48 toen hij op uitnodiging van Perelman zijn eerste geheel 'theoretische' reflectie schreef – getiteld *Histoire et reconstitution du passé*¹⁹. Er volgde in de jaren voor zijn vroege dood nog slechts één echt theoretisch stuk van zijn hand, getiteld *'Histoire recurrenente'*.²⁰ Dhondt was echter een charismatisch man met een schare aan leerlingen en zijn metahistorische interventie heeft een groot effect. Dit 'Dhondt-effect' zou zich vooral tijdens de jaren vroege jaren zeventig uiten.

Naast Perelman is er nog een andere spilfiguur die vanaf halverwege de jaren vijftig de metahistorische reflectie in België op gang bracht: Léopold Flam (1912-1995). Flam was de zoon van Russisch-joodse migranten en studeerde filosofie en geschiedenis te Gent waar hij in 1952 een doctoraat in de geschiedenis haalde. Flams uiteindelijke academische carrière

werd er één in de filosofie – eerst in Antwerpen, later in Brussel. Zijn opleiding als historicus en mogelijk ook zijn persoonlijke ervaringen als verzetsstrijder en slachtoffer van het nazisme zorgden voor een grote geschiedfilosofische interesse. Flam publiceerde een groot aantal artikelen, essays en boeken over geschiedfilosofische thema's.²¹ Verder was hij tussen 1955 en 1968 onderwijsinspecteur voor het vak geschiedenis in het middelbaar onderwijs.²² Ook in die functie bepleitte Flam onophoudelijk het belang van een meer filosofische benadering van de geschiedenis – ook voor Belgische scholieren.

De jaren zeventig: begin van een consolidatie van de metahistorische intellectuele activiteit?

Vanaf de vroege jaren zeventig lijkt het goed te gaan met de metahistorische reflectie in België. Enerzijds is er het genoemde 'Dhondt-effect': een aantal van de leerlingen en collega's van Dhondt (o.a. Helmut Gaus, Els Witte, Jules Hannes en Adriaan Verhulst) nam kort voor en ook na diens dood in 1972 de fakkel over en publiceerde stukken over metahistorische thema's. Hoewel het niveau van de publicaties niet altijd indrukwekkend is, valt wel op dat een aantal jonge academici zeer goed op de hoogte was van buiten-

18 Chaim Perelman, 'La catégorie historique, instrument d'intelligibilité', in *Entretiens de Jerusalem* (1965) de l'Institut International de Philosophie sur la compréhension de l'histoire (Jerusalem 1968) 102-126.

19 Jan Dhondt, 'Histoire et reconstitution du passé', in *Raisonnement et démarches de l'historien*, 83-105.

20 Jan Dhondt, 'L'histoire récurrente', *Diogenes* 75 (1971), 26-59.

21 Zie bijvoorbeeld: Léopold Flam, *Filosofie van de geschiedenis I* (Antwerpen 1961); Léopold Flam, *Filosofie van de geschiedenis II: Revolutie en ondergang* (Antwerpen 1963).

22 Tessa Lobbes, 'Geschiedenisonderwijs tegen de horizon van het heden. Het experiment van Léopold Flam in het Nederlandstalige rijksonderwijs (1955-1969)', *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* 42.1 (2012), 139-192.

landse metahistorische literatuur. Franse denkers als Henry-Irénée Marrou, Raymond Aron, Marc Bloch en Lucien Fèvre werden druk besproken. Daarnaast werden ook Duitsers en in toenemende mate Angelsaksische denkers gelezen. Zo citeerde Jules Hannes reeds in 1969 – en schijnbaar zelfs instemmend! – Hayden Whites ‘The burden of history’. Men richtte de blik ook op de noorderburen. In deze periode wordt vooral met zeer veel respect naar het werk van Jan Romein verwezen. Af en toe begaf een Belgische historicus zich zelfs met een metahistorisch artikel in de internationale arena. Een opmerkelijk voorbeeld is een stuk van de modernist Paul Janssens dat in 1972 in *History and Theory* geplaatst werd.²³ Janssens is daarmee de eerste Belg in dit internationale vaktijdschrift. Hij wordt slechts voorafgegaan door twee Nederlanders: Pieter Geyl en Willem Den Boer.

Ondertussen blijft ook bij een aantal wetenschapsfilosofen een zekere belangstelling bestaan voor de geschiedschrijving, bijvoorbeeld bij Leo Apostel, een leerling van Perelman. Dit uitte zich onder andere in het feit dat een aantal historici en geschiedfilosofen uitgenodigd werd

om te spreken op twee grote wetenschapsfilosofische congressen in de late jaren zeventig en de ruimte kreeg om te publiceren in het vanuit Gent geleide kenistheoretische tijdschrift *Communication and Cognition*.²⁴ In deze kringen wordt ook de eerste ‘autochtone’ *pur sang* geschiedfilosoof opgeleid: Antoon van den Braembussche. Van den Braembussche schrijft tijdens zijn studies filosofie en moraalwetenschappen twee licentiaatverhandelingen over de problematiek van historische verklaring.²⁵ Kort na zijn studie trekt hij echter naar Rotterdam waar hij het grootste deel van zijn carrière doorbrengt. Pas na enkele decennia keert Van den Braembussche terug naar België waar hij aan de Vrije Universiteit Brussel (VUB) aan de slag gaat, maar dan heeft hij zich volledig op de kunstfilosofie toegelegd.

De metahistorische reflectie is tijdens de jaren zeventig in België zeker niet sterk genoeg om aanleiding te geven tot de oprichting van een eigen tijdschrift of een ander academisch forum zoals in Nederland. In 1975 verscheen in het door Jan Dhondt en Jan Craeybeckx opgerichte *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* (BTNG) desondanks een editoriaal getiteld ‘De opties van ons tijdschrift’ waarin een overzicht van welkome onderwerpen opent met ‘verschillende aspecten van de theorie van de geschiedenis, o.m. die ver-

23 Paul Janssens, ‘Histoire Économique ou Économie Rétrospective?’, *History and Theory* 13.1 (1974), 21-38.

24 Zie bijvoorbeeld het congres georganiseerd te Gent in 1977 door het tijdschrift *Communication & Cognition* en het congres ‘Communicatie tussen Wetenschapssystemen’ ingericht door het Centrum voor Empirische Epistemologie van de Vrije Universiteit Brussel in 1978; Helmut Gaus, ‘Diachronie, synchronie en andere tijdsnoties in de historische verklaring’, *Communication and Cognition* 4.2 (1971), 69-83; Antoon Van Den Braembussche, ‘Rational explanation: An inquiry into the Hempel-Dray controversy’, *Communication and Cognition* (1977), 373-379; Antoon Van Den Braembussche, ‘Prolegomena to a pragmatic methodology of history’, *Communication and Cognition* (1979).

25 Antoon Van Den Braembussche, *De historische Verklaring: het deductief-nomologisch model en de rationele verklaring van W.H. Dray*. (Vrije Universiteit Brussel 1975). (Licentiaatverhandeling); Antoon Van Den Braembussche, *Modelbouw en historische research: het probleem van de historische verklaring* (Vrije Universiteit Brussel 1978). (Licentiaatverhandeling).

band houden met de wijsbegeerte (epistemologie), de historiografie, de plaats van de geschiedenis in de maatschappij, enz.’²⁶

Er is nog een ander teken van bloei van de metahistorische reflectie: tijdens het academiejaar 1970-1971 werd, na een grote nationale onderwijshervorming, op initiatief van Dhondt aan de Rijksuniversiteit Gent voor het eerst het vak ‘theoretische geschiedenis’ ingericht.²⁷ Dit was niet de eerste maal dat metahistorische aspecten in een Belgische universitaire geschiedenisopleiding gedoceerd werden – dat gebeurde bijvoorbeeld eerder en elders al sporadisch in cursussen ‘historische kritiek’. Het ging bovendien slechts om een keuzevak. Toch was het een bijzondere gebeurtenis en het vak kreeg meteen ook een redelijk gewicht qua lesuren.²⁸ Het vak stond officieel op Dhondts naam maar werd vanaf het begin aan de jongere generatie toevertrouwd.²⁹ Er is in het Gentse universiteitsarchief spijtig genoeg niets bewaard van de cursus ‘theoretische geschiedenis’ in deze eerste jaren. Wat wel

bewaard bleef is één gestencild A4-blad waarin kort uiteengezet wordt wat die ‘theoretische geschiedenis’ nu precies is – hoogstwaarschijnlijk gericht aan een publiek van verbaasde en potentieel argwanende collega’s. In dit document staat onder andere te lezen dat theoretische geschiedenis ‘bestudeert hoe de historische voorstelling tot stand komt’ en hoe deze ‘zijn oorsprong [vindt] in de geest van de geschiedschrijver.’³⁰ Het ‘praktische nut’ van dit vak is duidelijk: ‘Het universitaire onderwijs’, zo wordt beargumenteerd, ‘vormt *geschiedkenners*, in zekere mate ook *geschiedvorsers*, ze vormt in elk geval geen *geschiedschrijvers*.’ Het document citeert daarom Jan Romein: ‘De praktische taak van de theoretische historicus is het kweken van historiografen’.³¹

In het document staat ook een belangrijke disclaimer:

De theoretische geschiedenis is GEEN geschiedfilosofie. De geschiedfilosofie wil *boven* de geschiedenis staan; de theoretische geschiedenis staat *in* de geschiedenis zelf.³²

Deze passage wil duidelijk het nieuwe vak beschermen tegen elke associatie met de oudere traditie van de speculatieve geschiedfilosofie. Wie hieruit afleidt dat het nieuwe vak geheel opgevat werd in de lijn van de ‘kritische’ of ‘analytische’ geschiedfilosofie zoals die gedefinieerd werd door denkers als W. B. Gallie en Arthur Danto is echter op het verkeerde been gezet. Bij de bespreking van het vak komt namelijk een

²⁶ Jan Craeybeckx, ‘De opties van ons tijdschrift’, *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* 6.1-2 (1975), ix. Twee jaar voordien wordt in dit zelfde tijdschrift al gewag gemaakt van het feit dat de theorie van de geschiedenis in België nog geen vaste voet aan de grond gekregen heeft, en dat daar dringend werk van gemaakt moet worden: J. Craeybeckx, ‘Théorie et histoire’, *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* 4.3-4 (1973), 473-474.

²⁷ Zie document ‘Sectie geschiedenis, Nieuw programma in de geschiedenis (Faculteit van 2/5/1968)’ in ‘Archief J. Dhondt 7J Doos 9’ in het universiteitsarchief van de UGent.

²⁸ Theoretische geschiedenis krijgt 60 uur toebedeeld, wat beduidend meer is dan vele andere keuzevakken van 30 of 45 uur. Zie document ‘raad van beheer, 11 september 1968’ in ‘Archief J. Dhondt 7J, Doos 9’ in het universiteitsarchief van de UGent.

²⁹ Eerst komt het vak kort onder leiding van Jules Hannes en Romain Van Eenoo, later wordt het overgenomen door Helmut Gaus en daarna Jan Art.

³⁰ Zie ongedateerd document ‘theoretische geschiedenis’ in ‘Archief J. Dhondt 7J, Doos 9’ in het universiteitsarchief van de UGent.

³¹ Idem. Accentuering in de oorspronkelijke tekst.

³² Idem.

aantal zeer uiteenlopende domeinen aan de orde. Die domeinen omvatten niet enkel 'zuiver methodologische vraagstukken' zoals het 'probleem der objectiviteit' en het 'probleem van het waardeoordeel', maar eveneens de studie van 'historische structuren en ritmen', de 'faseologie' of 'periodisering van de geschiedenis' en de 'vergelijking van historische categorieën (vb. dictatuur, revolutie, staat, vrijheidsgedachte, nationalisme)'.

De jaren tachtig: grenzen aan de groei en recessie

Vanaf eind jaren zeventig – precies het moment waarop de metageschiedenis in Nederland haar schijnbaar onstuitbare opmars inzet – blijken er in België duidelijke grenzen aan de groei. De door het BTNG geformuleerde vraag om metahistorische stukken vond weinig of geen gehoor. Zulke bijdragen lijken niet te arriveren op de redactie of komen in elk geval niet in het tijdschrift terecht. Meer algemeen daalt het aantal publicaties met een metahistorische inslag tijdens deze periode, eerst licht en daarna sterk. De publicaties die overblijven beperken zich vaak tot reflecties met een voornamelijk methodologische insteek.³³

In deze periode vielen ook de boven beschreven spilfiguren weg en bleek hun erfenis minder robuust dan men zou vermoeden. Perelman stierf in 1984 en zijn wetenschapsfilosofische entourage leek haar interesse in de geschiedschrijving te verliezen. Antoon van den Braembussche vertrok zoals gezegd naar Nederland.

³³ Een uitzondering is de blijvende traditie van publicaties over historiciteit en fenomenologie aan de Université Catholique de Louvain.

Dhondt was reeds enkele jaren eerder gestorven en de meeste van zijn leerlingen en collega's werden weer meer 'praktisch ingestelde' of meer 'orthodoxe' historici. Helmut Gaus vormt een grote uitzondering. Hij verloor zijn metahistorische interesse niet, maar hij richtte te Gent in de vroege jaren tachtig de nieuwe vakgroep politieke wetenschappen op en had daar lange tijd zijn handen vol mee.³⁴ Léopold Flam leed aan de gevolgen van een zwaar verkeersongeval in 1979, waardoor volgens zijn intimi/biografen zijn intellectuele productiviteit sterk afnam.

Anders dan in Nederland brak metageschiedenis ook op het vlak van universitair geschiedenisonderwijs niet door in België. Slechts aan enkele universiteiten werden specifieke cursussen 'theorie van de geschiedenis' ingericht (naast Gent onder andere aan de Vrije Universiteit Brussel). Daarnaast was er de toelichting van een aantal geschiedtheoretische concepten binnen cursussen historische kritiek en de inrichting van enkele specifieke cursussen over (substantieve) geschiedfilosofie binnen opleidingen filosofie.³⁵

1990-2014: De schijn van een spectaculaire comeback

Het aantal metahistorische publicaties steeg weer in de vroege jaren negentig in Vlaanderen en midden de jaren negentig in Franstalig België. De hernieuwde interesse is de afgelopen twee decennia in de eerste plaats gecentreerd rond de vraag

³⁴ Rik Coolsaet en Herwig Reynaert, *Kameraden en andere liberalen!: liber amicorum Helmut Gaus*. (Gent 2007).

³⁵ Zie bijvoorbeeld: Catharina Lis, *Inleiding tot de historische kritiek en de historiographie* (Brussel 1989).

naar de maatschappelijke rol van de historicus en de (on)mogelijkheid van de combinatie van (politiek) engagement en wetenschap.³⁶ Een belangrijke intellectuele interventie in dit debat is bijvoorbeeld het pleidooi van Johan Tollebeek en Tom Verschaffel tegen de creatie van een maatschappelijke dienstbare geschiedenis en voor een puur historische interesse.³⁷ Aansluitend bij de bovenstaande discussie is er het debat tussen de meer marxistisch en structuralistisch geïnspireerde historici enerzijds en diegenen die een

meer poststructuralistisch en postmodern perspectief aanhangen anderzijds.³⁸ De preoccupatie met de politieke doorbraak van extreem-rechts vanaf de vroege jaren negentig leidt eveneens tot een groot aantal reflecties over holocaust-negacionisme en de relatie tussen geschiedenis, historisch besef en collectieve herinnering – een tendens die tot op vandaag aanhoudt.³⁹

Daarnaast komt er na de val van de Muur en Fukuyama's beruchte publicatie *The end of history* een hernieuwde interesse in de substantieve geschiedfilosofie

³⁶ Zie bijvoorbeeld: Marc Boone, 'Geschiedenis en Maatschappij: een vraagstelling,' *De Vlaamse Gids* 77.6 (1993), 3-6; Louis Vos, 'De maatschappelijke roeping van de historicus', in: Bart Raymaekers en A. Van de Putte ed., *Moeten, mogen, kunnen: ethiek en wetenschap* (Leuven 2001), 218-247; Bouke Billiet, Pieter Cassiman en Matthieu Vanspeybrouck ed., *Het verleden in het heden: geschiedenis, historisch onderzoek en de plaats van de historicus in de maatschappij van vandaag* (Gent 2002); Gita Deneckere, 'De verantwoordelijkheid om niet te vergeten en de ethiek van de historicus', in: Eric Corijn ed., *Collaboratie in Vlaanderen* (Antwerpen, 2002) 185-194; Jan Dumolyn, *Aan de rand van het relativisme. Geschiedenis en engagement* (Brussel 2003); Jean Stengers, 'Les fonctions de l'histoire dans la société', *Revue belge de philologie et d'histoire* 82.1 (2004), 51-69; Guy Zelis ed., *L'historien dans l'espace public. L'histoire face à la mémoire, à la justice et au politique* (Loverval 2005); Marnix Beyen, 'De kloof tussen de maatschappij en de historicus,' *Ons Erfdeel* 50.2 (2007), 122-129; Els Witte ed., *De maatschappelijke rol van de geschiedenis* (Brussel 2010). Ook het recente werk van een jongere generatie kan door een sterke focus op de ethico-politieke dimensie van geschiedschrijving en historisch discours binnen de bovenstaande traditie geplaatst worden. Zie bijvoorbeeld: Berber Bevernage, *History, memory, and state-sponsored violence* (New York 2011). Elise Derroitte, 'La critique de la critique chez Walter Benjamin: construction d'une philosophie de l'histoire repotentiée' (proefschrift UCLuven 2012); Anton Froeyman, "I began with the desire to speak with the dead": De ethiek als "Eerste Filosofie" van de geschiedschrijving' (proefschrift UGent 2013).

³⁷ Zie bijvoorbeeld: Johan Tollebeek en Tom Ver-

schaffel, *De vreugden van Houssaye. Apologie van de historische interesse* (Amsterdam 1992); Johan Tollebeek en Tom Verschaffel, 'De stille kracht van een meubel. Een apologie van de historische interesse', *Groniek*, nr. 121 (1993), 105-110.

³⁸ Zie bijvoorbeeld: Hugo Soly, 'Geschiedenis in de jaren tachtig: wetenschap of verhaal?', in: Theo Venckeleer en Werner Verbeke ed., *Cultuurwetenschappen in beweging* (Leuven 1992) 25-56; Patricia Van den Eeckhout en Peter Scholliers, 'Social history in Belgium: old habits and new perspectives,' *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 23.2 (1997), 147-181. Patricia Van den Eeckhout, 'Over "postmodernisme" en andere valstrikken. Beschouwingen bij "Het klauwen van de historicus"', *Vlaams Marxistisch Tijdschrift* 31.2 (1997): 67-73; Jan Dumolyn, 'Het kind en het badwater? Het kritisch realisme als positivistische filosofie voor historici,' *Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis* 34.1 (2004): 133-151.

³⁹ Zie bijvoorbeeld: Jean-Michel Chaumont, 'Notes sur la responsabilité historique', in: Yannis Thanassakos en Heinz Wismann ed., *Révision de l'histoire: totalitarismes, crimes et génocides nazis*, (Paris 1990) 289-304; Gie Van den Berghe, 'Herdenking, geschiedenis, onwetendheid' *Streven* 59.9 (1992); Georg Verbeeck, 'Lessen uit het verleden. Historische analogie als antifascistisch wapen?', in: Hans De Witte ed., *Bestrijding van racisme en rechts-extremisme. Wetenschappelijke bijdragen aan het maatschappelijk debat* (Leuven 1997), 133-153. Philippe Raxhon, 'Essai de bilan historiographique de la mémoire' *Cahiers du Centre de Recherches en Histoire du Droit et des Institutions* 30 (2009).

en meer bepaald in het thema van de zogenaamde *post-histoire*.⁴⁰ Dit thema is echter vooral populair gedurende een beperkte periode en bij een specifieke groep denkers – vooral filosofen en cultuurcritici, niet vaak praktiserende historici.

Vanaf het midden van de jaren negentig ontstond in België ook voor het eerst een zekere belangstelling voor de narrativistische geschiedfilosofie en voor de relatie tussen literatuur en geschiedschrijving. Deze interesse ontstond, zeker in Vlaanderen, in de eerste plaats bij literatuurwetenschappers. Zo werd in 1997 te Gent vanuit de vakgroep literatuurwetenschappen een congres georganiseerd met de titel 'Facing history'. Frank Ankersmit was aangekondigd als één van de centrale sprekers.⁴¹ Hij kon er door omstandigheden niet bij zijn, maar zijn werk werd wel voor het eerst echt in Vlaanderen geïntroduceerd.⁴² Ook in Franstalig België ontstond iets later een grotere interesse in de relatie tussen literatuur en geschiedenis.⁴³

Vanaf ongeveer 2000 zijn er meer tekenen voor de opbloeiende metageschiedenis in België. Enkele (voornamelijk) jonge filosofen publiceren op internationaal niveau over thema's zoals causaliteit, histo-

rische verklaring, wetmatigheid en representatie.⁴⁴ De historicus Jan Art, die al vele jaren de cursus theoretische geschiedenis te Gent doceerde en geïnteresseerd raakte in de psycho-historie, vindt in deze jaren aansluiting bij collega's van de vakgroep psychologie. Hij organiseerde tussen 1998 en 2002 drie congressen over deze thematiek, waarbij er ruimte was voor een theoretische insteek.⁴⁵ Twee anderen die niet onvermeld mogen blijven zijn Jean Stengers en Helmut Gaus. Stengers participeerde reeds in de eerste lezingenreeks van Perelman in 1960 en hoewel hij in de eerste plaats een klassiek historicus is besteedde hij gedurende zijn volledige loopbaan aan de ULB steeds weer aandacht aan metahistorische reflectie. Hij schrijft vooral over de thematiek van toeval in het historische proces en bij de overlevering van bronnen.⁴⁶ Ook Gaus behoort tot de weinige Belgische historici met een langlopende metahistorische belangstelling. Gaus blijft tijdens zijn gehele carrière consistent bouwen aan een 'recurrente geschiedenis' zoals deze ooit door Jan Dhondt programmatisch beschreven werd – een reflectie op historische processen van cyclische herhaling. Gaus doet dit echter voor het grootste deel aan de door

40 Zie bijvoorbeeld het colloquium 'Hebben wij een geschiedfilosofie nodig?' dat in 1994 werd georganiseerd door het tijdschrift 'De uil van Minerva' in samenwerking met het departement filosofie van de universiteit te Antwerpen.

41 Patricia Van den Eeckhout, 'Facing history. Verslag van een colloquium over de relatie tussen literatuur en geschiedenis', *Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis*, nr. 1-2 (1998), 279-285.

42 Ankersmit wordt later eredoctor aan de UGent, maar hij wordt voorgedragen door de literatuurwetenschapper Jürgen Pieters en niet door historici.

43 Zie bijvoorbeeld M. Watthée-Delmotte en J.-C. Dupas ed., *Histoire/Fiction: tensions et convergences* (Louvain-La-Neuve 2003).

44 Om enkele recente Belgische filosofische artikels in *History and Theory* op te sommen: Tim De Mey en Erik Weber, 'Explanation and thought experiments in history', *History and Theory* 42.1 (2003), 28-38; Jeroen Van Bouwel en Erik Weber, 'A pragmatist defense of non-relativistic explanatory pluralism in history and social science', *History and Theory* 47.2 (2008), 168-182. Wim Weymans, 'Michel de Certeau and the limits of historical representation', *History and Theory* 43.2 (2004), 161-78. Anton Froeyman en Bert Leuridan, 'On lawfulness in history and historiography', *History and Theory* 51.2 (2012), 172-192.

45 Zie bijvoorbeeld Jan Art en Filip Geerardyn, *Psychological history* (Gent 2002).

46 Zie bijvoorbeeld Jean Stengers, *Vertige de l'historien: les historiens au risque du hasard* (Paris 1998).

hem opgerichte vakgroep politieke wetenschappen. Zijn werk lokt bij voormalige collega's in de vakgroep geschiedenis vooral negatieve reacties uit.⁴⁷ Tenslotte is er een initiatief dat niet strikt Belgisch is maar dat toch ook op een zekere bloei in de Belgische metahistorische reflectie duidt: de oprichting door enkele (voornamelijk) Gentse historici en filosofen, waaronder mezelf, van het International Network for Theory of History (INTH) in 2012 en de organisatie van haar eerste netwerkcongres te Gent in 2013.

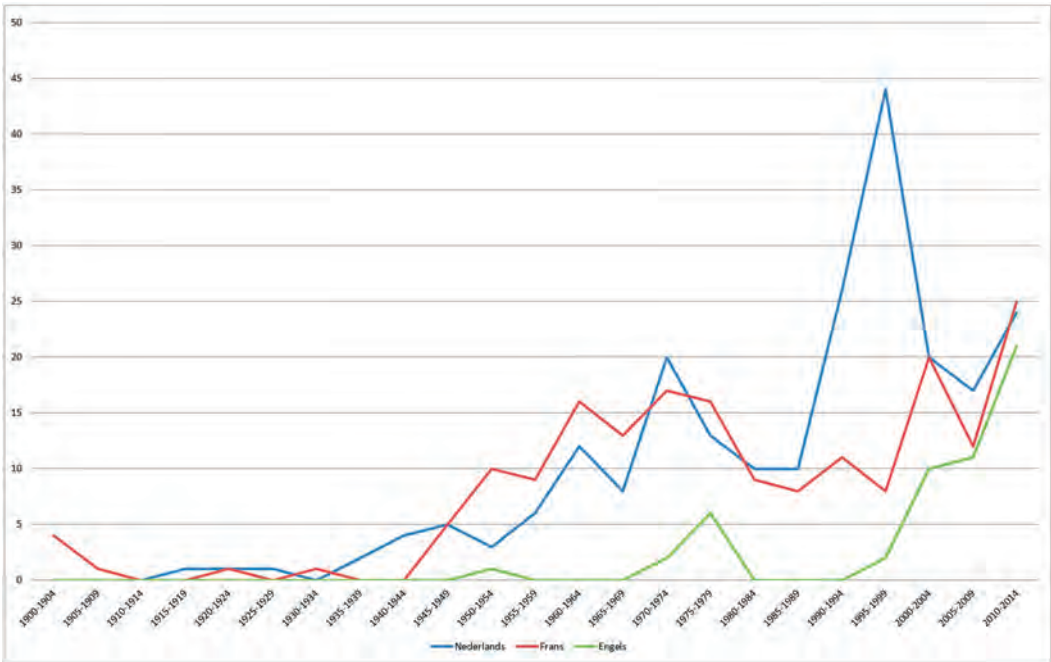
De evolutie van de metahistorische reflectie in België sinds de jaren negentig tot op heden stemt dus optimistisch. Toch mag de groeitendens niet overschat worden. Deze groei moet ten dele geplaatst worden tegen de achtergrond van de meer algemene groei van academisch personeel (toename van het aantal doctorandi) en publicaties. De groei van metahistorische reflectie in België is ook moeilijk te vergelijken met de geschiedfilosofische *boom* die Nederland vanaf de jaren tachtig kende. Ook in de periode sinds 1990 ontstaat in België op het vlak van metageschiedenis niet echt iets dat als een academisch veld beschouwd kan worden. Er is zoals reeds eerder vermeld nauwelijks institutionalisering. Bovendien blijft de metahistorische reflectie in België een erg fragmentarisch gegeven waarin verscheidene denkers elk werken binnen hun eigen disciplinaire grenzen, specifieke interessevelden, en spijtig genoeg in toenemende mate ook gescheiden communautaire sferen, zonder veel intellectuele uitwisseling.

⁴⁷ Helmut Gaus, 'Wat zich herhaalt. Eenmaligheid en recurrentie in de geschiedenis. Enkele bedenkingen.' *Hermes, Tijdschrift voor Geschiedenis* 12.43 (2008), 74-85.

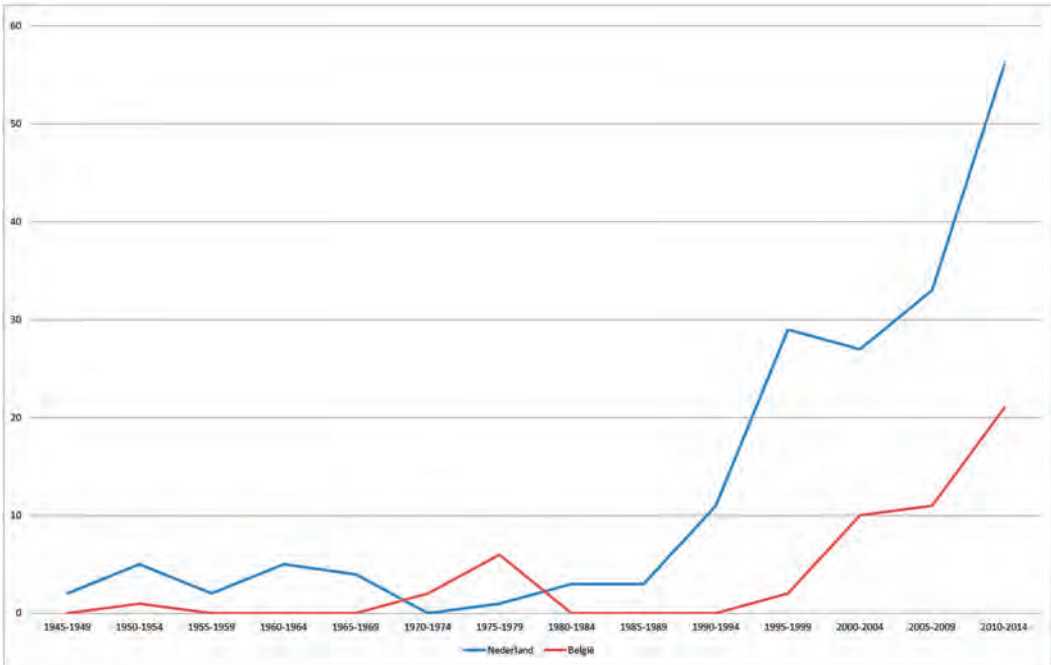
Waarom er in de jaren tachtig geen 'take off' kwam: enkele hypotheses

In het bovenstaande overzicht heb ik betoogd dat er in België tussen de vroege jaren zestig en de tweede helft van de jaren zeventig een relatief grote en hoopgevende metahistorische interesse bestond. Ik heb eveneens geschetst hoe de groei in de metahistorische reflectie sputterde na ongeveer 1975 en zelfs plaatsmaakte voor een tijdelijke 'recessie' in de jaren tachtig. Dit staat in sterk contrast met Nederland. Hieronder tracht ik enkele mogelijke verklaringen voor dit verloop te geven.

Welke factoren kunnen een rol gespeeld hebben? Het is verleidelijk om gewoon te wijzen op het wegvallen van spilfiguren, maar ik ben niet erg overtuigd van dit soort 'grote-mannen'-geschiedschrijving – ook al heb ik ze om 'pedagogische' redenen hierboven zelf deels toegepast. Ik denk dat een aantal andere factoren meer invloed heeft gehad. Om deze te herkennen moeten we de periode van prille bloei in iets meer detail analyseren. Een eerste, toegegeven ietwat cynische lezing is dat we het met een 'jeugdzonde' van een generatie jonge (vrijwel uitsluitend mannelijke) academici van doen hebben, die zich het genre van de metahistorische reflectie toe-eigenden om het 'orthodoxe' werk van hun oudere collega's te bekritisseren en als oubollig af te schilderen. Daar zit wel wat in, omdat een aantal van de jeugdige academici die in deze periode metahistorisch intervenueerden dat later in hun carrière niet meer zouden doen. De geslaagde carrières en gevestigde reputaties van deze academici zouden dan als verklaring voor de sputterende groei of recessie van de metahistorische reflecties kunnen gelden. Bovendien zou men met

Metahistorische publicaties in België in absolute cijfers per taal

Metahistorische publicaties in het Engels in absolute cijfers voor België en Nederland sinds 1945

enige creativiteit de piek van de jaren negentig als de academische zelfpositionering van een volgende generatie kunnen zien. Men moet dan wel geloven in de analytische waarde van het concept van de intellectuele 'generatie' en abstractie maken van het feit dat lang niet alle participanten in het debat tussen 1960 en 1975 tot de jongere generatie behoorden. Bovendien zijn er ook tegenvoorbeelden van academici die hun carrière lang blijven proberen om het metahistorische debat van de grond te krijgen.

Aansluitend bij deze generationele verklaring zou men ten tweede op een andere academisch-politieke factor kunnen wijzen. Want een groot aantal protagonisten van de prille bloei van de metahistorische reflectie waren contemporanisten of voorstanders van een grotere nadruk op de eigentijdse geschiedenis in onderwijs en onderzoek. De metahistorische reflectie was in België in de jaren zestig en zeventig één van de fora waar de legitimatiestrijd van deze relatief nieuwe subdiscipline werd uitgevochten. Het concept 'theoretische geschiedenis', bijvoorbeeld, ontleende een deel van zijn retorische kracht aan het feit dat het werd onderscheiden van de meer traditionele 'historische kritiek' die voornamelijk als bronnenkritiek werd opgevat en waarin de mediëvisten heer en meester waren. Door te argumenteren dat er meer nodig was dan louter historische kritiek om van de geschiedenis een 'echte' wetenschap te maken en dat historische kritiek zelf soms tekortschoot (vooral in oudere periodes waar weinig bronnen

voorhanden waren) kregen eigentijdse historici indirect een belangrijke troef in handen.⁴⁸

De directe relatie tussen de strijd om een meer reflexieve geschiedschrijving en een grotere nadruk op eigentijdse geschiedenis of zelfs 'presentisme' manifesteert zich ook in de discussies rond de hervorming van het vak geschiedenis in het middelbaar onderwijs. Léopold Flam maakte als onderwijsinspecteur van elke gelegenheid gebruik om het belang van metahistorische reflectie te benadrukken, en die reflectie had voor hem als doel om via het (voornamelijk recente) verleden het heden begrijpbaar te maken en omgekeerd.⁴⁹ Deze verklaring voor de 'prille bloei' van de metahistorische reflectie vind ik persoonlijk overtuigender dan de louter generationele. De uiteindelijke doorbraak van de contemporaine geschiedenis als volwaardige academische discipline zou dan als (mede)verklaring kunnen gelden voor de grenzen aan de metahistorische groei: een belangrijke impuls viel daarmee weg.

Als derde factor kan gewezen worden op het uitblijven van een institutionalisering van de metageschiedenis in de geschiedenisopleidingen. Bij de onderwijs-hervorming van 1968 werd te Gent, zoals vermeld, een apart vak 'theoretische ge-

48 Zie bijvoorbeeld Jean Stengers' claim over het niet-universele en soms inconsistente karakter van de historische kritiek. Jean Stengers, 'Unité ou diversité de la critique historique' in *Raisonnement et démarches de l'histoire*, 9-28.

49 Flam pleit voor een bewust presentisme en verwijst daarbij naar de contemporanist Hubert Van Houtte, die 'er zijn leerlingen in het seminarie dikwijls op [wees] dat men alleenlijk aan de hand van heden-daagse problemen, het verleden te belichten heeft.' Léopold Flam, 'Historische objectiviteit en het onderwijs in de geschiedenis', *Persoon en Gemeenschap* 10.1 (1955), 7-15, 8. Ook volgens contemporanist Helmut Gaus is de toekomst van het geschiedenisonderwijs 'noodzakelijk theoretisch en analytisch.' Helmut Gaus, 'Post-graduate onderwijs in de rekurrente geschiedenis aan de R.U.G.', *Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis* (1975), 447-457, 454.

schiedenis' ingericht, maar daar bleef het in België grotendeels bij. Het besluitvormingsproces rond de inrichting van dit vak is moeilijk te achterhalen. Het totale ontbreken van sporen van enige discussie rond dit vak in het universiteitsarchief doet echter vermoeden dat Jan Dhondt, die toen voorzitter was van de 'sectie' geschiedenis te Gent, het gewoon op persoonlijk initiatief heeft toegevoegd aan de lijst van gesanctioneerde keuzevakken.⁵⁰ Wat de onderwijshervormers in die jaren op nationaal niveau dachten over de behoefte aan theoretische geschiedenis als specifiek leervak valt af te leiden uit het volgende commentaar van een interuniversitaire commissie:

Wat [het opleidingsonderdeel] de encyclopedie betreft, zij kon en kan verder verschillend worden opgevat: als een bespreking van de wijsgerige, kenkritische grondslagen van het historisch onderzoek (de zgn logica van de geschiedenis, of theoretische geschiedenis), als een geschiedenis van de historiografie [...] als een bekendmaken met de voornaamste werkinstrumenten van het historisch onderzoek, of, zoals meestal het geval was, als een combinatie van verschillende van die opvattingen. Het lijkt onmisbaar de kennismaking met de werkinstrumenten van de geschiedvorbser te behouden. Voor het overige kan elke

universiteit of faculteit onder dat oogpunt naar eigen voorkeur haar programma behouden, beperken of uitbreiden.⁵¹

In België werd qua onderwijs gekozen voor relatieve autonomie. Elke universiteit kon zelf kiezen om wel of geen metahistorische vakken aan te bieden. Dit is zonder twijfel een factor van belang, zeker met het 'academische statuut' in de Nederlandse casus in het achterhoofd. Anderzijds is zeer moeilijk in te schatten of een meer gecentraliseerd en krachtadig onderwijs- en onderzoeksbeleid de metahistorische reflectie ten goede gekomen zou zijn of deze juist geheel in de kiem zou hebben gesmoord.

Dit brengt me bij een vierde en laatste hypothese. Deze luidt dat de consensus die zich tussen 1960-1975 bij een aantal denkers vormde omtrent het belang van metahistorische reflectie veel minder eenduidig en veel fragieler was dan deze op het eerste zicht leek – en dus gedoemd was om op termijn uit elkaar te spatten. In zekere zin lijken de geïnteresseerde (wetenschaps)filosofen en praktiserende historici elkaar verkeerd begrepen te hebben, of is er zelfs sprake van een soort intellectueel monsterverbond. Ondanks één belangrijk gezamenlijk intellectueel kenmerk – een gedeeld combattief anti-positivisme – hadden de deelnemers aan het debat soms totaal verschillende visies op de aard en het doel van metahistorische reflectie.

De impuls voor de interesse in geschiedenis van een *pur sang* filosoof als Chaim

⁵⁰ 'Theoretische geschiedenis' duikt pas zeer laat op in de documenten over de onderwijshervorming. De toevoeging van het vak aan de lijst keuzevakken wordt vermeld in het verslag van de vergadering van de 'sectie geschiedenis' van 14 februari 1968. Universiteitsarchief UGent.

⁵¹ 'Hervorming van de studien in de geschiedenis. Commentaar 20.8.1968, door de interuniversitaire commissie 'vaste commissie van de rectoren'. Universiteitsarchief UGent.

Perelman kan het best afgeleid worden uit een van zijn vroegere geschriften getiteld *'Raison éternelle, raison historique'*.⁵² In dat stuk argumenteerde Perelman dat de westerse filosofie te veel nadruk legde op een universele en tijdloze rede. Perelman pleitte voor een gelijkwaardige tweede rede – die hij terugvoerde op Aristoteles' theorie van de retorica – en die veel meer was gebaseerd op een argumentatieve structuur die noodzakelijk tijdelijk en contextgebonden is. Perelman zag deze rede vooral aan het werk in de rechtspraak. Hij zag ze echter als een 'historische rede'. Het was daarom slechts een kleine stap voor deze rechtsfilosoof om ook een geschiedfilosofische interesse te ontwikkelen.

Léopold Flam was een heel ander type filosoof en historicus. Hij was sterk geïnspireerd door Sartre en zowel zijn anti-positivisme als zijn geschiedfilosofische interesse ontwikkelden zich vanuit een existentialistisch perspectief. Hij was goed op de hoogte van het werk van traditionele substantieve geschiedfilosofen, en had ook zelf een uitgesproken visie. Hoewel hij elke vorm van historisch determinisme hekelde, ontwikkelde de geschiedenis zich in zijn ogen (of zou ze zich moeten ontwikkelen) in de richting van een geweldloze emancipatie of 'opstand' van het 'individu in de gemeenschap'. Flams strijd tegen de positivistische geschiedschrijving was er één tegen een 'wereld- of levensbeschouwing' die veinsde er geen te zijn maar ondertussen conservatief het verleden als gegeven of traditie beschouwde. 'Een degelijke geschiedvor-

sing' diende volgens hem 'door een filosofische levensbeschouwing [...] geschraagd te worden'.⁵³ Geschiedfilosofie moest ten dienste staan van het heden en verweer bieden tegen de drukkende last van het verleden als traditie, conventionalisme en 'historische bepaaldheid'.⁵⁴

Hoewel ze zelden rechtstreeks naar Flam verwezen lijken de meeste praktiserende historici die na 1960 in het metahistorische debat intervenieerden voornamelijk op Flams lijn gezeten te hebben. Toch op zijn minst als het op zijn oordeel over de positivistische geschiedschrijving aankwam. Hun metahistorische belangstelling was niet in de eerste plaats wetenschapsfilosofisch maar sproot voornamelijk voort uit de combinatie van een modernistisch verlangen om te breken met het verleden en een grote vrees voor een afnemende maatschappelijke interesse in geschiedenis.

Volgens Jules Hannes, bijvoorbeeld, was het de functie van geschiedenis om maatschappelijke 'remmen' en het dode gewicht van het verleden uit te schakelen:

Voor de historicus is het duidelijk dat het verleden niet is weg te cijferen, dat ook wie bewust breken wil met het verleden niet met een 'tabula rasa' kan vertrekken bij de planning van de toekomst. Het verleden wordt niet uitgewist door de historicus te negeren. Integendeel, allerlei – in de ogen van de hervormers – irrationele elementen in onze samenleving zijn historisch gegroeid en kunnen slechts worden aangepast wanneer we ze

⁵² Chaim Perelman, 'Raison éternelle, raison historique', in: *L'homme et l'histoire. Actes du 6e Congrès des Sociétés de philosophie de langue française* (Paris 1952), 346-354.

⁵³ Léopold Flam, 'Smith (Charlotte Watkins), Carl Becker: On history and the climate of opinion', *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis* 36.2 (1958), 561-563. (Boekrecensie).

⁵⁴ Léopold Flam, *Filosofie van de geschiedenis I* (Antwerpen, 1961), 20.

kennen, wanneer geweten is hoe en waarom ze ontstonden en bleven bestaan. En dat is precies de taak van de historicus [...]⁵⁵

Deze modernistische reflex was ook meteen verbonden met een geloof in de blijvende noodzaak van een zekere vorm van substantieve geschiedfilosofie. Adriaan Verhulst bijvoorbeeld legde in twee artikelen uit 1960 en 1965 duidelijk uit hoe wetenschappelijke ambitie en een specifieke substantieve geschiedfilosofie samengingen.⁵⁶ 'Vakhistorici' konden, als ze het niet bij louter 'eruditiewerk' wilden houden, volgens Verhulst niet om de vraag naar de 'zin der geschiedenis' heen.⁵⁷ De onafhankelijke wetenschappelijke houding moest gegarandeerd blijven, maar historische kennis had pas zin als ze aan een bredere empirisch onderbouwde geschiedfilosofie bijdroeg. Dat dit type empirisch onderbouwde geschiedfilosofieën tot dan toe had gefaald was vooral te wijten aan de gebrekkige staat van de positivistische geschiedschrijving. Die was sterk in historische kritiek maar boekte volgens Verhulst zeer weinig resultaten in de interpretatie van historische feiten, die ze louter chronologisch leek aaneen te

rijgen. Om bij te dragen aan een nieuwe substantieve geschiedfilosofie moest de historicus bereid zijn een 'actievere houding' tegenover feiten aan te nemen en vanuit een hedendaagse vraagstelling te werk gaan. Ook het werk van de Franse *Annales*-school werd door Verhulst in deze context geplaatst. De verworvenheden van de *Annales* en uiteindelijk de gehele strijd om de verwetenschappelijking van de geschiedenis moesten in de eerste plaats bijdragen aan de creatie van een nieuwe substantieve geschiedfilosofie die de studie van het verleden weer zin moest geven voor het heden.

Verscheidene Gentse historici verzetten zich tegen deterministische historische wetten, maar geloofden wel ten stelligste dat er in de geschiedenis meer 'bescheiden wetten' werkzaam zijn.⁵⁸ Ze bonden daarom de strijd aan met het dogma van de eenmaligheid of uniciteit van historische feiten en streefden naar een geschiedwetenschap die het recurrente bestudeert. Deze gedachte was reeds lang in Gent aanwezig en bouwde onder andere voort op het werk van Hubert van Houtte, die tussen 1907 en 1945 regelmatig recurrente historische wetten beschreven had.⁵⁹ Ook voor Jan Dhondt had de geschiedschrijving geen nut of toekomst als ze zich tevreden stelde met enkel eenmalige historische feiten te verhalen. Als de geschiedenis weer de koningin der mens-

55 Jules Hannes, 'Bijdrage tot de ontwikkeling van een kwantitatief-kritische methode in de sociale geschiedschrijving' (Rijksuniversiteit Gent 1969) 5. (Dortoraatsthesis). Hannes bepleit in dit werk net als Léopold Flam een meer 'presentistisch' perspectief op de geschiedenis: 'Wat aan [de klassieke] geschiedschrijving [...] kan verweten worden is dat het al te veel techniek is, geschiedenis om de geschiedenis, en dat de bedoeling ontbreekt om aan te sluiten bij het heden.'

56 Adriaan Verhulst, 'Geschiedschrijving en moderne wijsbegeerte', *De Vlaamse Gids* 44.9 (1960), 529-533; Adriaan Verhulst, 'De zin der geschiedenis en de historische wetenschap', *De Vlaamse Gids* 49.7 (1965), 436-442.

57 Verhulst, 'De zin der geschiedenis', 436.

58 Helmut Gaus, 'Historiografie, engagement en wetenschap', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 87 (1974), 339-352.

59 Van Houtte, 'Une loi d'empiation'; Hubert Van Houtte, 'Van vrijheid naar bedwang? Synchronismen uit het verleden en uit het heden', *Bulletin de la Classe des Lettres de l'Académie royale de Belgique*, 1939; Hubert Van Houtte, 'L'Avenir des rapports internationaux. Une loi historique', *Académie Royale de Belgique. Bulletin de la Classe des Lettres et des Sciences Morales et Politiques* 31 (1945): 179-191.

wetenschappen wilde worden, wat ze, volgens Dhondt, tot in de negentiende eeuw nog was geweest, dan moest ze zich opnieuw richten op de studie van historische mechanismen, van oorzakelijkheid en van recurrenties in het menselijke gedrag.⁶⁰

Toen Dhondt dit pleidooi in zijn artikel *'l'histoire récurrente'* (1971) publiceerde, werd het door hemzelf en door verscheidene van zijn leerlingen en collega's als een soort onderzoeksprogramma opgevat. Het stuk verscheen in het tijdschrift *Diogenes* gelijktijdig in het Frans, Engels en Spaans, en werd meteen ook in het Nederlands vertaald en gepubliceerd.⁶¹ De nieuwe 'gospel' bleef inderdaad niet beperkt tot het academisch onderzoek maar werd ook naar geschiedenisleraren in het middelbaar onderwijs uitgedragen. In de jaren na Dhondts dood werd een heuse post-graduate opleiding in de 'recurrente geschiedenis' uitgewerkt waarbij een team van academici en leerkrachten voorbeelden van recurrenties in de geschiedenis uitwerkten en in behapbaar leermateriaal omzetten.⁶² Het initiatief werd getrokken door Helmut Gaus en later Aurèle Looman maar omvatte ook academici als Wim Blockmans en vele leerkrachten. Het initiatief lijkt echter een stille dood te hebben gestorven in de vroege jaren tachtig.

⁶⁰ Jan Dhondt, 'Histoire utile? Histoire futile?', *L'Athénée. Bulletin de la Fédération de l'Enseignement Moyen Officiel du degré supérieur de la Belgique* 57:3 (1968), 47-52.

⁶¹ Jan Dhondt, 'L'histoire récurrente', *Diogenes* 75 (1971), 26-59.

⁶² Zie bijvoorbeeld: Gaus, Helmut. 'Post-graduate onderwijs in de rekurrente geschiedenis aan de R.U.G.', *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* (1975), 447-57.

Conclusie

Wat kunnen we nu besluiten in verband met de vraag waarom de prille bloei van de metahistorische reflectie in België tussen 1960 en 1975 zich niet heeft doorgezet in de jaren tachtig, en dat in sterk contrast tot Nederland? Van de vier besproken factoren lijkt de vierde mij de belangrijkste. Zelfs tijdens de periode van prille bloei van metahistorische reflectie was er geen sprake van een echt intellectueel 'veld' omdat een minimale inhoudelijke coherentie ontbrak. Hieruit kon zich dan ook moeilijk een academische subdiscipline vormen zoals dat in Nederland wel het geval was. De tijdelijke alliantie tussen wetenschapsfilosofen en praktiserende historici in België was zeer ambigu. Het anti-positivisme van Perelman en zijn wetenschapsfilosofische entourage gaf aanleiding tot een groeiende aandacht voor de taal en retoriek van historici. Het anti-positivisme van verscheidene praktiserende historici was daarentegen vooral gericht op het herconceptualiseren van de aard van het historische proces zelf. Anti-positivisme mocht volgens deze denkers niet leiden tot een 'subjectivistische' geschiedfilosofie in de lijn van Duitse neo-Kantianen als Wilhelm Dilthey en Georg Simmel maar moest een nieuwe vorm van historisch materialisme worden die een hoogwaardige objectieve kennis opleverde.⁶³ Hoewel een aantal historici bij-

⁶³ Sommige praktiserende historici combineren deze twee vormen van anti-positivisme. Volgens Paul Janssens, bijvoorbeeld, moet de positivistische geschiedenis op twee fronten bekritiseerd worden: wegens haar miskenning van de complexiteit van de historische realiteit en wegens het miskennen van de (subjectieve) rol van de onderzoeker in de creatie van historische kennis. Janssens, 'Histoire Économique ou Économie Rétrospective?'.

voorbeeld ook duidelijk op de hoogte was van de ontwikkelingen in de Angelsaksische analytische geschiedfilosofie was ze sceptisch over het nut ervan.⁶⁴

De specifieke substantieve insteek van de praktiserende historici, en dan vooral van de Gentse school, kan op zich ook een gedeeltelijke verklaring bieden voor het uitblijven van een doorbraak. Hun intellectuele project was mijn inziens zeer boeiend en potentieel ook vruchtbaar. Substantieve geschiedfilosofie (zeker in haar marxistische variant) werd in de loop van de tweede helft van de twintigste eeuw, na de grotendeels politiek geïnspireerde aanvallen door onder anderen Karl Popper, echter een taboe onderwerp in de (Angelsaksisch gedomineerde) internationale academische wereld.⁶⁵ Een substantieve insteek bood dus weinig kansen op aansluiting bij het internationale en zeker het Angelsaksische debat, iets wat we juist wel zien in de Nederlandse context. Als we het gebruik van het Engels (zie bovenstaande grafiek) als indicator nemen voor de internationalisering van het academische debat, dan zien we dat er in België tijdens de jaren zeventig een zekere internationalisering ontstond, maar dat deze in de twee daaropvolgende decennia bijna geheel wegviel om pas na de millenniumwende versneld in te zetten.⁶⁶ In Nederland zien we het gebruik van het Engels in het metahistorische debat ruim twee de-

cennia eerder dan in België doorbreken en de groeicurve kent ook een steiler verloop. Nu kan het uitblijven van internationalisering zowel geïnterpreteerd worden als gevolg en als oorzaak van de uitblijvende doorbraak van de metageschiedenis in België. Bovendien valt ook moeilijk te achterhalen in welke mate de uitblijvende internationalisering gerelateerd kan worden aan de substantieve (en vaak marxistisch geïnspireerde) focus van vele Belgische metahistorici. Maar indien er een verband is, dan zijn we een politieke moord op het spoor. En dat maakt een mens nieuwsgierig.

Over de auteur

Berber Bevernage is als docent verbonden aan de Vakgroep Geschiedenis van de Universiteit Gent. Zijn onderzoeksinteresse ligt vooral op het gebied van de historiografie en geschiedtheorie met een specifieke focus op de problematiek van geschiedschrijving in overheidsopdracht en de relatie tussen geschiedschrijving en rechtspraak. Hij is mede-initiatiefnemer van het 'International Network for Theory of History'. In 2009 verdedigde hij zijn proefschrift, dat in 2011 in boekvorm verscheen als *History, memory, and state-sponsored violence* (New York: Routledge). E-mail: berber.bevernage@ugent.be

64 Zie bijvoorbeeld: Adriaan Verhulst, 'Over de interactie tussen theorie en praktijk van de geschiedenis' in *Acta van het Colloquium "Communicatie tussen Wetenschapssystemen"* (Brussel 1980), 157-174.

65 Karl Popper, *The poverty of historicism* (London 1957).

66 Ook het gebruik van het Frans kan natuurlijk in zekere mate als een indicator van internationalisering gezien worden, maar ook het aantal publicaties in het Frans neemt af tijdens de jaren tachtig en negentig in België.